



Artukmatova, Z. (2024). Talasbek Asemkulov'un "Taltüs" adlı romanında deyimler, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 245-254.

TALASBEK ASEMKULOV'UN "TALTÜS" ADLI ROMANINDA DEYİMLER*

Ziyoda ARTUKMATOVA**

Öz: İnsanın varoluşuyla başlayan dil, devirlerin kendi ihtiyacına göre şekillenmiş ve insanoğlu bu ihtiyaçlar çerçevesinde birtakım kalıp sözler oluşturmuştur. Bu sözlerin büyük bir kısmı yaşanan olaylardan alınan dersler neticesinde doğmuş olup nesilden nesile anlatma ve aktarma kolaylığı sağlamaları sebebiyle uzun ömürlü söz varlıkları olmuştur. Bu söz varlıklarından en önemlileri, atasözleri ve deyimlerdir. Bu çalışmada, Talasbek Asemkulov'un "Taltüs" adlı romanında yer alan deyimler tespit edilerek Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kazak Adebî Tiliniñ Sözdüğü ve TDK Çevrimiçi Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile karşılaştırılmıştır. Deyimlerin anlam ve yapı bakımından zamana bağlı değişme gösterip göstermediği veya deyimün günümüzdeki işlevinin tespitinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi amacıyla bu roman esas alınmıştır. Bazı deyimlerde kelimelerin yer değiştirdiği görülür. Bu bazen yazılı metinlerde sanatçının üslubu dolayısıyla bazen kafiye gereği bazen de konuşma dilinde konuşmacılardan kaynaklı olabilir. Deyim kullanımlarında ilgili çevrenin etkilendiği kültürlerden kaynaklanan değişimler meydana gelmektedir. Talasbek Asemkulov oldukça zengin deyim kullanımıyla okurun romandaki karakterlerin psikolojisini ve ruh hâlini daha iyi anlamasını sağlar ve aynı zamanda romanın içine çekerek okuru adeta orada yaşatır.


Anahtar Kelimeler: Talasbek Asemkulov, Taltüs, deyim, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

THE IDIOMS IN TALASBEK ASEMKULOV'S NOVEL "TALTÜS"

Abstract: Language, which started with the existence of human beings, has been shaped according to the needs of the ages and human beings have created a number of phrases within the framework of these needs. A large part of these words became as a result of lessons learned from events experienced, and they have become long-lived idioms due to the ease of telling and transmitting them from generation to generation. The most important of these words are proverbs and idioms. In this study, the idioms in Talasbek Asemkulov's novel "Taltüs" was identified and compared from Kazakh Turkish to Turkey Turkish with the *Kazak Tiliniñ Adebî Sözdüğü* and *TDK Online Proverbs and Idioms Dictionary*. This novel has chosen to determine whether the idioms have changed over time in terms of meaning and structure or to determine the function of the idiom in today's world. In some idioms, it is seen that the words changed places. This can sometimes be due to the artist's style in written texts, sometimes due to rhyme, and sometimes due to the speakers in spoken language. Changes occur in idiom usage due to the cultures influenced by the relevant environment. Talasbek Asemkulov, with his rich use of idioms, enables the reader to

* Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı bünyesinde doktora tezi olarak çalışılan "Talasbek Asemkulov'un 'Taltüs' Romanı Örneğinde Kazak Türkçesinde Birleşik Fiiller" adlı tezden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: artukmatova7@gmail.com,

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8507-6781>

better understand the psychology and mood of the characters in the novel and at the same time draws the reader into the novel and makes the reader live there.

Keywords: *Talasbek Asemkulov, Taltüs, idiom, Kazakh Turkish, Turkey Turkish.*

21. yüzyılda Kazak edebiyatında pek çok yazar ve şair bağımsızlık konusunu ele almaya başlamıştır. Bu yazarlar edebiyat dünyasına getirdikleri yenilikçi bakış açılarını eserlerine konu ederek okuyucularının takdirini toplamıştır. Buna örnek olarak, eserleriyle edebiyat sanatının gelişmesine katkıda bulunan, halkı yeniliğe ve okumaya teşvik eden, Kazak bozkırında Bayjigit ruhunu canlandıran, kıvrak zekalı bir yazar olan Talasbek Asemkulov'dan bahsedebiliriz.

Talasbek Asemkulov 1 Ağustos 1955 yılında Doğu Kazakistan bölgesi Ayagöz ilçesi Tansık tren istasyonu civarında dünyaya gelmiştir. Babası Baymuhamet ile annesi Kaliyma Jünisbaykızı terzilik ile meşgul olmuşlardır. Talasbek'in doğumundan bir hafta sonra dedesi almış ve Talasbek ergenlik çağına kadar dedesi Jünisbay'ın terbiyesinde yetişmiştir. Jünisbay, yaşadığı bölgede ün salmış, dombıra çalan yetenekli bir sanatçı ve küyşidir. Talasbek dombıra çalmayı ve küyşilik sanatını dedesinden öğrenmiştir. O dönemlerde başka köy ve şehirlerden gelen bütün küyşi, dombıracı ve şarkıcılar Jünisbay'ın evinde toplanmıştır. Böylelikle küçük Talasbek'in geleneksel Kazak müziğine ilgisi artmıştır. Talasbek çocukluğundan beri kendi alanında duayen sanatçılardan ders almıştır. Karim Baymuratov şarkıcıdan, küyşi Gaziz Nurpeyisov, Mirzahan Onğarov gibi küyşilerden ve Atığay, Akkız, Bağanalı Sayatülekov, Magaviya Hamzin, Apiyke Abenova gibi ünlü müzisyenlerden eğitim almıştır. Talasbek 230'dan fazla küy ezberlemiştir.

Talasbek Asemkulov, aynı zamanda iyi bir araştırmacıdır. Pek çok bilinmeyen ve unutulmaya yüz tutan Kazak küyelerini derleyerek Kazak küy geleneğinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra küy sanatına pek çok yenilik getirmiş, geçmiş geleneksel küyleri yeniden canlandırmıştır.

Talasbek'in üniversite sırasında edebiyata olan ilgisi artmıştır. Öykü ve deneme yazmaya başlamıştır. Eserleri ulusal ve bölge gazetelerinde yayımlanmıştır. Talasbek'in bugüne dek yayımlanan "Kari At", "Atayı", "Arıluw", "Şımdan", "Üş Ayaktı İyt", "Erte Kelgen Küz", "Kari Küyşi", "Taltüs", "Bektorının Kazınası" ve "Tattimbet Seri" gibi eserleri vardır.

Talasbek Asemkulov 2014 yılında 59 yaşında vefat etmiştir. Onun eserleri yeterince araştırılmamıştır. Hayatının çoğunu ilim, sanat ve edebiyata adanmış Talasbek'in hayatını ve eserlerini incelemek sanatla ve edebiyatla ilgilenen her insanın görevidir.

Talasbek, küy geleneğini edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Eserlerinin birçoğu geleneksel Kazak müzik sanatıyla, Kazak küyleriyle ilgilidir. Çalışmanın temelini oluşturan "Taltüs" romanı da küy sanatıyla bağlantılı olarak yazılmıştır. Talasbek'in bu romanı, 2003 yılında "Çağdaş Kazak Romanı" Edebiyat Yarışması'nda birincilik ödülünü kazanmıştır. Bunun yanı sıra "Taltüs" romanı Çince, Arapça, Fransızca, İspanyolca, Rusça ve İngilizceye çevrilmiştir. Kendi hayatını konu alan bu roman, otobiyografik roman niteliğindedir. Eserde küyşi Jünisbay'ın prototipi yaşlı Sabıt, Talasbek prototipi ise çocuk Ajigerey'dir. Romanda Talasbek'in çocukluk ve ergenlik dönemleri, Kazak küy sanatına yolculuğu ve Sovyet döneminde yasaklanan geleneksel Kazak ezgileri anlatılmaktadır (Kurbanov, 2023, s.20-29).

1. Deyim

Kelime, dilin en önemli ve temel unsuru olduğundan dil için çok önemlidir. Ancak dil, kelimeler açısından ne kadar zengin olursa olsun, dilin en önemli görevi olan ve insanların etkileşimi için gerekli olan iletişimsel, estetik biriktirme işlevlerini tam olarak yerine getiremez, bunun için sözlükteki tüm kelimelerin belirli kanunlara göre birbirleriyle bağlantılı olarak kullanılması gerekir (Kaydar, 1998, s. 231).

Yunanca *phrâseos* "deyiş, tabir, söyleyiş" ve *logia* "bilim, bilimi" sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş olan, İngilizcede ve genel olarak uluslararası literatürde *phraseology* terimiyle ifade edilen kavram; deyim birliklerini, idiomaları ve kalıplaşmış kelimeleri inceleyen bir bilim dalıdır (Vinogradov, 1967, s. 47).

Türkiye Türkçesindeki "deyim" kavramını karşılamak üzere Kazak Türkçesinde тұрақты тіркес (turaktı tirkes) kelimesi kullanılmaktadır. Deyimleri araştıran bir bilim dalı için de фразеология (frazеologiya) terimi kullanılmaktadır.

Deyim kelimesi Türkçe Sözlük'te "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir. Etekleri zil çalmak, buluttan nem kapmak, eli açık olmak" (TDK, 2000, s. 276) şeklinde açıklanmıştır. Kalıyev'e göre (2006, s.184) deyimler, "söyleyeni belli olmayan, en az iki sözcükten oluşmuş, gerçek manasını kaybetmiş ve başka bir anlamda kullanılan kalıplaşmış kelime gruplarıdır". Ayrıca, deyimlerin temel özelliklerini aşağıdaki şekilde belirtir:

- Deyimler en az iki kelimedenden oluşurlar.
- Deyimlerde kelimelerin yerleri değiştirilemez ve aynı anlam taşıyan başka bir sözcük yerine getirilemez. Deyimler, kalıplaşmış sözcükler olduğu için sözcüklerin yeri değiştirilirse veya başka bir sözcük getirilirse anlam ve yapı bozulur.
- Deyimler, anlatıma güzellik, canlılık ve çekicilik katmak için kullanılırlar.
- Deyimleri farklı bir dile aktarmak için onların anlamları araştırılıp çevrilir veya ona yakın olan o dildeki karşılığı verilir.
- Deyimler, yapı bakımından hem kelime grupları hem cümle hâlinde biçimlenmiştir (Kalıyev, 2006, s. 184–189).

Dildeki düzenli söz öbeklerinin işlevi yukarıda anlatılan temel özelliklerle belirlenmektedir. Tüm deyimler mecazi değildir. Nesnelere, doğaya, çeşitli kavram ve olgularla ilgili küçük bir hikâye gibidir. Gerçek aklın zihnini oluşturduğu bu tür cümlelerin içerdiği kelimeler, asıl sözlük anlamlarında kalmakta ve düşüncüyü etkileyici ve güzel bir şekilde aktarmaktadır. Herhangi bir dilde, deyim birimleri mecazi olarak kullanılır (Aytbayev, 2007, s. 388). Genel olarak deyimler "Çoğu öz anlamından az çok ayrı bir anlam taşıyan klişeleşmiş söz" biçiminde tanımlanmış olup bir düşüncenin kısa yoldan, etkili bir şekilde ifade edilmesi gerektiği durumlarda kullanılmaktadır.

Çalışmada, Talabek Asemkulov'un "Taltüs" adlı romanında Kazak Türkçesindeki deyim sözcükleri, açıklamalı ve metinden örneklerle ele alınmış ve özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

1.1. Organ Adları ile Yapılan Deyimler

Kazak Türkçesinde çok sayıda organ adlarını içeren deyim bulunmaktadır. Romanda "bas", "til", "köz", "ayaq", "qol", "bet", "bawır" ve "qarın" gibi organ adlarını içeren 10 tane deyim tespit edilmiştir.

бас шайқа- (bas şayqa-): anlaşmayarak, beğenmeyerek başını sallamak (Süyerkulova vd. 2011, s. 22).

Apıray, jarıqtıq-ay, – dedi atası basın şayqap (Asemkulov, 2020, s. 16).

"– Hayret, dedi dedesi başını sallayarak."

Sabit basın şayqadı (Asemkulov, 2020, s. 18).

"Sabit başını salladı."

Baymuqan közi külimdep basın şayqadı (Asemkulov, 2020, s. 32).

"Baymukan gözleri gülererek başını salladı."

Böten awıldıñ balası dep iqtırıp almaq qoy, dedi Şerim basın şayqap (Asemkulov, 2020, s. 33).

"Yabancı bir köyün çocuğunu korkutmak istemişler, dedi Şerim başını sallayarak."

бастан өт- (bastañ öt-): başından geçmek, yaşamak (Süyerkulova vd. 2011, s. 21).

Äytewir bastan ötken bir tağdır bar (Asemkulov, 2020, s. 6).

“Yaşanmış bir kader var.”

бас сүк- (bas suq-): uğramak (Keñesbayev, 2007, s. 123).

Ülkenderge sälem berip şısañ, endi bizdikine de bas suğarsıñ, – dedi Şerim Bazaralığa qaratıp (Asemkulov, 2020, s. 14).

“Şerim Bazaralı’ya dönerek:

– Büyüklere selam verdiysen şimdi bizimkine de uğrarsın, dedi.”

көзін төмен сал- (közin tömen sal-): yere bakarak düşünmek (Wali vd. 2013, s. 667).

– *Jayşılıq. – Qaliyma közin tömen salıp dastarxannıñ şetin siypadı, – Äke, men sizben aqıldasayın dep keldim (Asemkulov, 2020, s. 14).*

“Kaliyma yere bakarak sofranın köşesini sıvazladı:

– Yolunda. Baba, sana akıl danışmak için geldim.”

қол ұстас- (qol ustas-): el ele tutuşmak (Ibırayım vd. 2011, s. 709).

Ekewi qol ustasıp alıs kökjiecti betke alıp kele jatadı (Asemkulov, 2020, s. 6).

“İkisi el ele tutuşup uzaktaki ufuğa doğru ilerliyordu.”

тіл тартпа- (til tartpa-): azarlamak, söylenmek (Wali vd. 2013, s. 1315).

Tilin tartpay şañqıladağan kempirdi awlanıñ ortasındağı şalışıqqa omaqastıra qulatqan, saptama etik kigen börenedey ayağımen işten bir tewip bük tüsirgen (Asemkulov, 2020, s. 7).

“Söylenerek ciyaklayan yaşlı kadını avlunun ortasındaki su birikintisine attı ve saptama¹ çizme giyen kütük gibi ayağıyla karnına bir tekme atarak iki büküm etti.”

аяқ бас- (ayaq bas-): hareket etmek (Wali vd. 2013, s. 145).

– *İrısqaliy qiysıq esikti sıqırlata aşıp işke qaray ayaq bastı (Asemkulov, 2020, s. 19).*

“İrıskaali çarpık kapıyı gıcırdatarak açıp içeri doğru hareket etti.”

бауыр бас- (bawır bas-): akrabası olarak görmek, (birini) yakın görmek, yakınlaşmak; bağına basmak (Süyerkulova vd. 2011, s. 133).

– *Jarığım-ay, qayda qaşasıñ? – dedi atası Äjigereydi bawırına basıp (Asemkulov, 2020, s. 7).*

“Dedesi Ajigerey’i bağına bastı ve:

– Canım, nereye kaçıyorsun?”

Äjigerey ekewi bir-birine äbden bawır basıp ketti (Asemkulov, 2020, s. 15).

“Ajigerey ile ikisi birbirine tamamen yakınlaştılar.”

бет ал- (bet al-): yön almak, yönelmek (Keñesbayev, 2007, s. 144).

Kün tüsten awğanda arbaniñ qanatın jayıp, qıdı sıqastıra qalap, asıqpay awılğa qaray bet alğan (Asemkulov, 2020, s. 9).

“Öğleden sonra arabanın kanatlarını açarak tezekleri dizip acele etmeden köye doğru yöneldi.”

Sırtqa bet aldı (Asemkulov, 2020, s. 12).

“Dışarı yöneldi.”

қарны аш- (qarnı aş-): yemek yemek istemek, karnı acıkmak (Januzakov, 2008, s. 489).

– *Qarın aştı, – dedi Sätbek bir kezde. – Qaydan tamaq işemiz? (Asemkulov, 2020, s. 32).*

“Satbek durup dururken:

– Karnım acıktı. Nerede yemek yiyeceğiz, dedi.”

Qarnı aşıp kelgen balalar qaymaqtı da, jal bolıp üyilip jatqan bawırsaqtı da jusatıp saldı (Asemkulov, 2020, s. 33).

¹ Saptama: İçi keçe astarlı ve keçe çorap giyebilecek kadar geniş, deriden yapılmış sıcak tutan ayakkabı.

"Karnı acıkıp gelen çocuklar kaymağı² da bol bol bavırsağı² da nefes almadan yedi."

Organ adları içeren deyimler, yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere daha çok insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini göstermektedir.

1.2. Dinî terimlerle yapılan deyimler

Kazak Türkleri Çarlık ve Sovyet döneminde yürütülen Hristiyanlaştırma politikasına ne kadar maruz kalsa da İslam dinini yaşatmaya çalışmışlardır. Kazak Türkçesinde İslam diniyle ilgili söz varlığının kullanılması bunun bir kanıtıdır. Dolayısıyla Allah, namaz, ecel vb. dinî terimleri deyimlerde de görmek mümkündür.

Құдай білсін (quday bilsin): belli değil, Allah bilir (Keñesbayev, 2007, s. 465).

Traktorister бүкіл қоранı ақтарıp, тесіктің барлығын, ол жыланның ini emes, тішқанның ini шығар, Qudayның bilsin, айтewir балшықпен бітеп шықты (Asemkulov, 2020, s. 23).

"Traktör sürücüleri tüm ahırını aradı, tüm delikleri, onlar yılanın ini değil, farenin inidir belki, Allah bilir, her nasılsa çamurla tıkadı."

Құдай кешірсін (Quday keşirsin): Allah affetsin, bağışlasın (Wali vd. 2013, s. 833).

Quday keşirsin, suwın işip, otın ottap otırған jerlerің goy (Asemkulov, 2020, s. 14).

"Allah bağışlasın, suyunu içip yemeğini yediğin yer ki orası."

Құдай сақтасын (quday saqtasin): Allah korusun (Keñesbayev, 2007, s. 467).

Шында да Quday saqtaған eken (Asemkulov, 2020, s. 23).

"Gerçekten de Allah korumuş."

намаз оқы- (namaz oqı-): namaz kılmak (Mankeeva vd. 2011, s. 471).

Atası namazın oqıp, şayın işip jumısqa ketkenşe uyıqtaғansıp jata berdi (Asemkulov, 2020, s. 12).

"Dedesi namaz kıлып, çayını içip işe gidene kadar uyuyormuş gibi davrandı."

ажалдан қал- (ajaldan qal-): tehlikeden kurtulmak (Januzak, 2011, s. 98).

Söytip Hamitнің bir ajaldan qaldı (Asemkulov, 2020, s. 23).

"Böylece Hamit ölümden kurtuldu."

Romanda yer alan dinî terimlerle yapılan deyimler daha çok Allah'ın lütfü, Allah korkusu, ibadet ve ölüm korkusu ile ilgilidir.

1.3. Akıl ile ilgili deyimler

Talasbek Asemkulov'un "Taltüs" romanında 4 tane akılla ilgili deyim saptanmıştır. Bu deyimler insanın ruh hâlini anlatmaktadır.

ес біл- (es bil-): büyümek (Abilkasimov vd. 2011, s. 386).

Oylap otırsa, anasının es bilgennen keyin-aq jerip bolıptı (Asemkulov, 2020, s. 6).

"Düşününce, kendini bildi bileli annesinden nefret etmişti."

ес жи- (es jiy-): kendine gelmek (Keñesbayev, 2007, s. 217).

As-su işip, es jığannan keyin ekewi dombıraға otradı (Asemkulov, 2020, s. 9).

"Yiyip içip kendilerine geldikten sonra ikisi dombıra çalmak için otururdu."

есі кет- (esi ket-): kafası karışmak, akılı başından gitmek (Keñesbayev, 2007, s. 217).

Esi kete oynap äbden şarşap kelgen Äjigerey tabaqtan eki asağannan keyin-aq qılıjıyp uyqıға ketken (Asemkulov, 2020, s. 12).

"Kafası karışarak tamamen yorulan Ajigerey, tabaktan iki defa yedikten sonra bitkin düşerek uykuya daldı."

ес түс- (es tüs-): aklına gelmek, anımsamak (Abilkasimov vd. 2011, s. 390).

Tipti, balalıq şaq bolıp pa edi, esine tüsire almaydı (Asemkulov, 2020, s. 6).

"Çocukluğu olmuş mu, onu bile hatırlamıyor."

Atası qolı jüre kele umıtlıp qalған eski sarındardı eske tüsirdi, şertip jürgen küylerin qayta jañğırttı (Asemkulov, 2020, s. 9).

² Bavırsak: Kazak kültüründe hamurun kızartılmasıyla yapılan bir tür yiyecek.

“Çaldıkça unutulup giden eski şarkılar dedesinin aklına geldi ve çalıp durduğu küylerini³ tekrar seslendirdi.”

Romandaki akılla ilgili deyimler hatırlama, kendine gelme, kafası karışma ve büyüme anlamlarını içermektedir.

1.4. İyilik/Kötülük İçeren Deyimler

Hayat iyilik ve kötülükten ibarettir. Kazak Türklerinin hayat felsefesinde iyilik yapan iyilik bulur, kötülük yapan kötülük bulur. Bu felsefe deyimlerde de yerini almıştır.

итаяқтан сарысу ішкіз- (iytayaqтан sarısuw işkiz-): azap çektirmek, eziyet etmek (Mominova vd. 2011, s. 371).

İtayaqтан sarısuw işkizip otır (Asemkulov, 2020, s. 8).

“Eziyet etti.”

жақсы бол- (jaqsı bol-): iyi olmak (Wali vd. 2013, s. 449).

Jaqsı boldı, balam, – dedi sodan soñ, – Senderdi oylap oyım tört bölünüşі edi (Asemkulov, 2020, s. 14).

“– İyi oldu, yavrum, dedi sonra:

– Sizi düşünüp düşüncelere dalıyordum. Yaşlanıyorum.”

жылы ұшыра- (jılı uşıra-): şefkat göstermek (Keñesbayev, 2007, s. 286).

– Kele ğoy, Ajiken, – dedi Qaliyma Ajigereyge jılıuşıray qarap (Asemkulov, 2020, s. 13).

“Kaliyma Ajigerey’e şefkat göstererek bakıp:

– Gel, Ajiken!”

қадірін біл- (qadirin bil-): değerini bilmek (Küderinova, 2011, s. 718).

Oquwdıñ qadirin bilmeytin adamdar ğoy olar (Asemkulov, 2020, s. 13).

“Eğitimin kıymetini bilmeyen insanlar ki onlar.”

қарғыс айт- (qarğıs ayt-): beddua etmek (Keñesbayev, 2007, s. 427).

Qarğıs aytıp turğan siyaqtı (Asemkulov, 2020, s. 12).

“Beddua ediyormuş gibi.”

қор қыл- (qor qıl-): acı vermek, hor görmek (Malbakov vd. 2011, s. 69).

Periştedey balamdı qor qıldı, süyegin jasıttı (Asemkulov, 2020, s. 8).

“Melek gibi çocuğumu hor gördü, hevesini kırdı.”

сәлем бер- (sälem ber-): selamlaşmak, selam vermek (Keñesbayev, 2007, s. 610).

Erteñine Bazaralı bunı janına ertip alıp awıldıñ ülkenderine sälem berip şıqqan (Asemkulov, 2020, s. 13).

“Ertesi gün Bazaralı onu yanına alıp köyün büyüklerine selam vererek çıktı.”

Qaliyma eki qolın kewdesine ayqastırıp izetpen sälem berdi (Asemkulov, 2020, s. 17).

“Kalima iki elini göğsüne koyup saygılı bir şekilde selam verdi.”

Romanda yer alan “итаяқтан сарысу ішкіз-”, “қарғыс айт-” ve “қор қыл-” deyimleri kötülük ifadesini taşımaktadır. “Жақсы бол-”, “жылы ұшыра-”, “қадірін біл-” ve “сәлем бер-” deyimleri iyilik yapma anlamına gelmektedir.

1.5. Duygu İfade Eden Deyimler

İnsanoğlunun ayrılmaz bir parçası olan duygular kültürlere göre farklılık göstermektedir. Bir kültürde olumlu karşılanan duygular diğer bir kültürde olumsuz çağrışımlar taşıyabilir. Dolayısıyla bu duygular o kültürün söz varlığına da yansır. Romandaki duygu ifade eden deyimler Kazak Türklerinin duygu kavrayışını belirtmektedir.

көңіл көтеріл- (köñil köteril-): neşelendirmek, mutlu etmek, sevindirmek (Wali vd. 2013, s. 679)

³ Küy: Kazak Türklerinin halk ezgisi, name.

Eki qariya dombıranı kezek şalıp, jurttıñ köñilin köterip, ertegidey keşti odan arı qızdırğan (Asemkulov, 2020, s. 14).

“İki yaşlı adam sırayla dombıra çalarak kalabalığı neşelendirip masal gibi geceyi daha da canlandırdı.”

қайран қал- (qayran qal-): şaşırmaq, hayret etmek (Ibrayım vd. 2011, s. 49).

– *Qayda? – dedi qayran qalğan atası... (Asemkulov, 2020, s. 7).*

“– Nereye, dedi hayret eden dedesi.”

қам же- (qam je-): endişelenmek, korkmak (Keñesbayev, 2007, s. 403).

Üyge qam jeme, – dedi Sabıt, – Osı aldağı jazda Orınşa muğalim Ayaközge köşeyin dep otır (Asemkulov, 2020, s. 14).

“Sabıt:

– Ev için endişelenme. Bu yaz öğretmen Orınşa, Ayaköz’e taşınacağını söylüyor.”

қанат біт- (qanat bit-): ilham almak; mutluluktan uçmak (Keñesbayev, 2007, s. 405; Wali vd., 2013: 749).

Arqasına qanat bitkendey (Asemkulov, 2020, s. 11).

“Mutluluktan uçmuş gibi.”

қуанышы қойнына сыйма- (quwanışı qoynına sıyma-): çok sevinmek (Malbakov vd. 2011, s. 180).

Qaysısı ekeni esinde joq, äytewir atası şertken köp küylerdiñ birin köñildene iñildap, quwanışı qoynına sıymay awlanı arı-beri araladı (Asemkulov, 2020, s. 11).

“Hangisi olduğunu hatırlamıyor ama bir şekilde dedesinin çaldığı pek çok küyden birini mutlu bir şekilde mırıldanarak sevinçten içi içine sığmadan avluda volta atıyordu.”

Äjigerey quwanışı qoynına sıymay anda-sanda dalağa jügirip şığadı (Asemkulov, 2020, s. 14).

Ajigerey sevincine hâkim olamayıp ara sıra dışarı koşarak çıkıyordu.

мырс ет- (mırs et-): kıs kıs gülmek (Keñesbayev, 2007, s. 527).

Sabıt mırs etti (Asemkulov, 2020, s. 32).

“Sabıt kıs kıs güldü.”

зәресі үш- (zäresi uş-): çok korkmak (Keñesbayev, 2007, s. 294).

Zärem uşıp ketti, – dedi Äjigerey, – Ata bul ne sonda, özen köktemde tasımaşısı ma edi? (Asemkulov, 2020, s. 16).

“Ajigerey:

– Çok korktum. Dede, bu nedir, baharda nehir suyu taşar mı, dedi.”

Attıñ bawırına alıp zäresin uşırğan (Asemkulov, 2020, s. 21).

“Atın üzerine alınca korkuttu.”

Romanda Talabek Asemkulov’un olumsuz duygulara göre mutlu olmak, sevinmek, ilham almak, neşelendirmek gibi olumlu duyguları daha çok kullandığı tespit edilmiştir. Yukarıda verilen deyimler Kazak Türklerinin duygu durumlarını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

1.5. Hava Durumuyla İlgili Deyimler

Çok eski dönemlerden beri tabiatla iç içe yaşayan Kazak Türkleri, doğa olayları ile ilgili her şeyi önceden tahmin edebilme yeteneğine sahip olmuştur. Ayrıca gökyüzündeki değişikliklere bakarak havanın nasıl olacağını da bilmişlerdir. Bu şekilde edindiği tecrübe ve bilgiler deyimlere de yansımıştır.

кеш бат- (keş bat-): geç olmak (Januzakov, 2008, s. 393).

Keş batqanşa Tañsıqqa jetip aluwımız kerek (Asemkulov, 2020, s. 16).

“Geç olmadan Tansık’a varmamız gerekiyor, dedi.”

қас қарай- (qas qaray-): karanlık çökmek (Keñesbayev, 2007, s. 433).

Qas qarayğanda orman-toğay arılıp, özenniñ jağası jalañaştanıp qaldı (Asemkulov, 2020, s. 17).

“Karanlık çökünce orman ve korular temizlenip nehir kıyıları çıplak kaldı.”

таң ат- (tañ at-): tan ağarmak (Fazıljanova vd. 2011, s. 696).

Tañ atıp kele jatqanda kübiri dübirdey atasınıñ dawsınan oyandı (Asemkulov, 2020, s. 12).

“Tan ağardığı zaman dedesinin fısıldayan sesiyle uyandı.”

таң асыр- (tañ asır-): 1. çok uzak yürüyüşten sonra atı tan ağarınca kadar dinlendirmek; 2. Gece tan atıncaya kadar ilerlemek, hareket etmek (Wali vd. 2013, s. 1216).

Sabit Qulaqasqa men Toritöbel attı tañ asırıp, erteñine ertemen ekewi jolğa şıqqan (Asemkulov, 2020, s. 15).

“Sabit ile ikisi, Kulakaska ve Toritöbel atı tan atıncaya kadar dinlendirip sabah erkenden yola çıktı.”

Romanda yer alan hava durumuyla ilgili deyimler daha çok akşam ve sabah vakitlerini ifade etmiştir.

1.6. At ve Malzemeleriyle İlgili Deyimler

Kazak kültüründe atın önemli bir yeri vardır. Kazak Türkleri atı, insanın en yakın dostu ve sırdaşı olarak nitelendirir. Dolayısıyla romanda yer alan at ve malzemeleriyle ilgili deyimlerin insanların ruhsal durumlarını içermesi bununla ilgilidir. Eserde at ile ilgili 1 tane ve atın malzemesi olan dizgin ile ilgili 1 tane deyim tespit edilmiştir.

ат шалдыр- (at şaldır-): atı otlatmaya çıkarmak (Keñesbayev, 2007, s. 78).

Osılay köñildi qıdırıspen sar jelip otırıp jaylawğa köşip bara jatqan qoyşılardıñ awılına bir at şaldırdı (Asemkulov, 2020, s. 16).

“Böylece neşeli geziyle tırıs giderek yaylaya doğru göç eden çobanların köyünde atı otlatmaya çıkardı.”

тизгин тарт- (tizgin tart-): 1. Atın dizginlerini çekmek, 2. dikkatlice konuşmak (Keñesbayev, 2007, s. 712; Wali vd. 2013, s. 1311).

Iğı-jiğı salınğan üylerdiñ arasımen jürrip, esikteri bir-birine qarsı qarağan uzun eki tamniñ ortasına kelip tizgin tarttı (Asemkulov, 2020, s. 17).

“Düzensiz inşa edilmiş evlerin arasından geçerek kapıları birbirine bakan iki uzun evin ortasına gelince dizgini çekti.”

Romanda geçen “at şaldır-” deyimini atı otlatmaya çıkarmak, atı dinlendirmek anlamından ziyade uzun yolda yorulan insanların dinlenmesi anlamını da taşımaktadır. “tizgin tart-” deyimini ise atın dizginlerini çekerek durdurmak ifadesini bildirmektedir.

Sonuç

Deyimler, az sözle çok şey anlatarak ifadeye canlılık ve ahenk katar. Bu çalışmada Talasbek Asemkulov’un “Taltüs” romanında geçen deyimler incelenmiş ve bu deyimler anlam bakımından değerlendirilmiştir. “Taltüs” romanından genel itibarıyla 10 tanesi organ adlarıyla; 5 tanesi dini terimlerle; 5 tanesi akıl ile; 4 tanesi hava durumuyla; 2 tanesi at ve malzemeleriyle ilgili, 7 tanesi iyilik/kötülük; 7 tanesi de duygu ifade eden deyim olmak üzere toplam 39 tane deyim incelemeye tabi tutulmuştur. Eserde yer alan deyimlerin çoğunluğu günlük hayatta sıkça kullanılan deyimlerdir.

Çalışmada eserde geçen deyimler altı başlık altında incelenmiştir. En çok tespit edilen deyimler arasında organ adlarıyla ilgili deyimler yer almıştır. Organ adlarını içeren deyimler, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini göstermektedir. Dinî terimlerle ilgili deyimler ise Allah, Allah korkusu, ecel korkusu ile ilgilidir. Akıl ile ilgili deyimler daha çok hatırlamak, kendine gelmek anlamlarını içermektedir. İyilik/kötülük ifade eden deyimler, insanların mecazi anlamda iyi ve kötünün farkını anlamasını sağlamaktadır. Duygu içeren deyimlerle Kazak Türklerinin olumlu ve olumsuz duyguları nasıl ifade ettiğini

öğrenmek mümkündür. Hava durumuyla ilgili deyimlerde ise Kazak Türklerinin yüzyıllardır kazandığı tecrübe ve gözlemlerini öğrenmek mümkündür. At ve malzemeleriyle ilgili deyimler at ile sahibinin genel durumunu ifade etmektedir.

Talabek Asemkulov'un "Taltüs" romanında geçen deyimler üzerine yapılan bu çalışma hem Kazak kültürünün hem Kazak Türkçesinin sözcüklüğü açısından zenginliğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abilkasimov, B., Bizakov, S., Jünisbekov, A. vd. (2011). *Kazak adebiy tiliniñ sözdigi*. Dawir Baspası.
- Asemkulov, T. (2020). *Taltüs*. Lilya Kalawstıñ Baspa Üyi.
- Aşimbaeva, N., Rısbergenova, K., Mankeeva, J. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Aytbayev, Ö. (2007). *Kazak til biliminiñ mäseleleri*. Arıs Baspası.
- Fazıljanova, A., Oñğarbaeva, N., Ğabithanulı, K. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Ibrayım, Ä., Jañabekova, A., Rısbergenova, K. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Jañabekova, A., Januzak, T., Abilkasimov, B. vd. *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Januzak, T., Jünisbek, Ä. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Januzakov, K. (2008). *Kazak tiliniñ tüsindirme sözdigi*. Dayk-Press Baspası.
- Keñesbayev, I. (2007). *Frazeologiyalık sözdik*. Arıs Baspası.
- Kurbanov, A. (2023). *Talabek asemkulov prozasınıñ poetikası jäne prozalık şığarmalardı orta mektepte okıtuv joldarı*. Yayımlanmamış Lisans Tezi, Oñtüstik Kazakistan Memlekettik Pedagogikalık Üniversitesi, Şimkent.
- Küderinova, K., Jubaeva, O., Jolşaeva, M. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Malbakov, M., Esenova, K., Xinayat, B. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Malbakov, M., Oñğarbaeva, N., Üderbaev, A. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Mankeeva, J., Bizakov, S., Jünisbekov, A. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Momınova, B., Süyerkulova, B., Fazıljanova, A. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Kaliyev, Ğ., Bizakov, S., Nakısbekov, O. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Kaliyev, Ğ., Bolğanbayev, Ä. (2006). *Qazirgi Qazaq tiliniñ leksikologiyası men frazeologiyası*. Sözdik-Slovar Baspası.
- Kaydar, Ä. (1998). *Qazaq tiliniñ özeği mäseleleri*. Ana Dili Baspası.
- Koñıratbaeva, J., Kaliyev, Ğ., Esenova, K. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Süyerkulova, B., Januzak, T., Jubaeva, O. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Türk Dil Kurumu (1999). *Türkçe sözlük*. TDK Yayınları.
- Üderbaev, A., Nakısbekov, O., Koñıratbaeva J. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Vinogradov V. V. (1967). *Problemi literaturnih yazıkov i zakonomernostey ih obrazovaniya i razvitiya*.

Wali, N., Kurmanbayulı, Ş., Malbakov, M., Şoybekov, R. (2013). *Kazak sözdigi*. Däwir Baspası.

Extended Summary

The word is the most important and basic element of the language. That's why words are so important to language. However, no matter how rich the language is in terms of words, it cannot fully fulfill the communicative and aesthetic accumulation functions, which are the most important task of the language and necessary for the interaction of people. For this reason, all words in the dictionary must be used in conjunction with each other according to certain laws.

The concept is formed by the combination of the Greek words *phrâseos* "saying, expression, saying" and *logia* "science" and is expressed by the term *phraseology* in English and generally in international literature; It is a branch of science that studies idioms, idioms and formulaic words.

Commonly known as "A clichéd word that carries a meaning more or less different from most of its original meanings." Idioms defined as are used when an idea needs to be expressed in a short and effective manner.

The word *тіркеc* (*turaqtı tirkes*) is used in Kazakh Turkish to meet the concept of "idiom" in Turkey Turkish. The term *фразеология* (*frazeologiya*) is also used for a branch of science that investigates idioms.

The main features of idioms are:

- Idioms consist of at least two words.
- Words cannot be replaced in idioms and cannot be replaced by another word with the same meaning. Since idioms are formulaic words, if the words are changed or another word is introduced, the meaning and structure will be disrupted.
- Idioms are used to add beauty, liveliness and attractiveness to the narrative.
- In order to transfer idioms to a different language, their meanings are researched and translated, or the equivalent in that language is given.
- Idioms are structured as both word groups and sentences.

One of the special features which divides Turkic languages from each other has been used different words in Turkic languages. An active word in one Turkic language may not be an active another one, such words may be found as archaic words in idioms, proverbs and dialects, too. We must refer to materials of modern Turkish languages, in order to discover the meaning of archaic words.

Nowadays, there are many words that young people and students use in daily language, in proverbs and idioms, but whose meanings are not understood. They generally understand proverbs and idioms, but they may not be able to understand the meaning of some words whose meaning is unclear.

The function of regular phrases in the language is determined by the basic features described above. Not all idioms are figurative. It is like a small story about objects, nature, various concepts and phenomena. The words contained in such sentences, which form the mind of the real mind, remain in their original dictionary meanings and convey the thought in an impressive and beautiful way. In any language, phraseological units are used figuratively.

In the study, the idiom vocabulary in Kazakh Turkish in Talasbek Asemkulov's novel "Taltüs" is discussed with explanations and examples from the text.

It is known that the Kazakh people had economic and cultural relations with many neighboring countries and foreigners in their past history. There are many idioms used in the language for this purpose. Some of these are literature, stories, the second is trade, the third is the narrative of religious people, and another group is the expression of various meanings that emerged with the culture of neighboring countries. Although almost all of the idioms are used with the same semantic function, it is seen that some changes have occurred in their words.

It is understood from the examples given in the study that the stereotypes in idioms are flexible in many cases. This flexibility limit is related to whether synonymous words are used in another idiom and whether they cause a change in meaning.

Some criteria have been determined by linguists for a group of words to be considered an idiom. There have been linguists who disagreed when determining these criteria. Some linguists have argued that the words that make up the idiom should be completely stripped of their real meaning and describe an event or situation by gaining a different meaning, while others have argued that words do not have to be completely separated from their own meanings. Here, the situation of not breaking away from the real meaning of the words can be accepted in terms of gaining the feature of idiom by referring to a different case-situation, even if the words are used with their real meaning.

This study about idioms reflects not only Kazakh culture but also Kazakh language and literature. This will both contribute to Turkish dialects and literature and create a resource.